

Dynastia Gryfitów 1523 – 1637

Polityka dynastyczna

Okres panowania księcia Bogusława X, zmarłego w 1523 roku, to czas przełomu – przejścia od monarchii średniowiecznej do państwa nowożytnego i kultury renesansu (także w wymiarze politycznym). Miał on dziewięcioro prawowitych dzieci: Krzysztofa (zm. ok. 1521), Annę (ur. 1491 / 1492, zm. 1550), Jerzego (1493–1531), Kazimierza (1494–1518), Elżbietę (zm. przed 1518), Zofię (ok. 1500–1568), Barnima (ok. 1500–1501), ponownie Barnima (1501–1573) i wreszcie Ottona (1502/1503–1518) oraz syna z nieprawego łoża Joachima (zm. ok. 1549). Po śmierci Bogusława w 1523 roku naturalnym dziedzicem był najstarszy żyjący syn Jerzy I. Książę był dwukrotnie żonaty; z pierwszego małżeństwa z Amelią Wittelsbachówną miał syna Filipa (1515–1560), o którym jeszcze będzie mowa. Po śmierci Jerzego, który panował ledwie 8 lat, doszło do ponownego podziału Księstwa na część szczecińską i wołogoską.

Portret Bogusława X, malarz nieznan, ok. 1650, PD, źródło: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bogislaw_X_von_Pommern.JPG (dostęp: 21 III 2026)

Obie części Księstwa, w wyniku losowania, objęli: część szczecińską Barnim IX Stary (w historiografii określany również XI; panował już w ostatnich dwóch latach rządów Jerzego I), zaś część wołoską właśnie wspomniany wyżej Filip I Pobożny. Od tej pory, aż do ponownego zjednoczenia za Bogusława XIV w 1625, mamy do czynienia z dwoma częściami Księstwa (*de facto* z dwoma księstwami): Szczecińskim i Wołoskim.

Portret Barnima IX, miedzioryt, Georg Walch, Niemcy, 1632 – 1654, DP, ze zbiorów Rijksmuseum Amsterdam, źródło: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Portret_van_Barnim_IX,_Herzog_von_Pommern-Stettin,_RP-P-1911-4168.jpg (21 III 2026)

Linia szczecińska przedstawiała się następująco. Po śmierci Barnima IX (XI) w 1573 rządy przejął Jan Fryderyk, syn księcia Filipa I. Jego następcą na Szczecinie został jego brat Barnim X Młodszy, który panował jednak tylko 3 lata. Następnym panującym, jednak ledwie

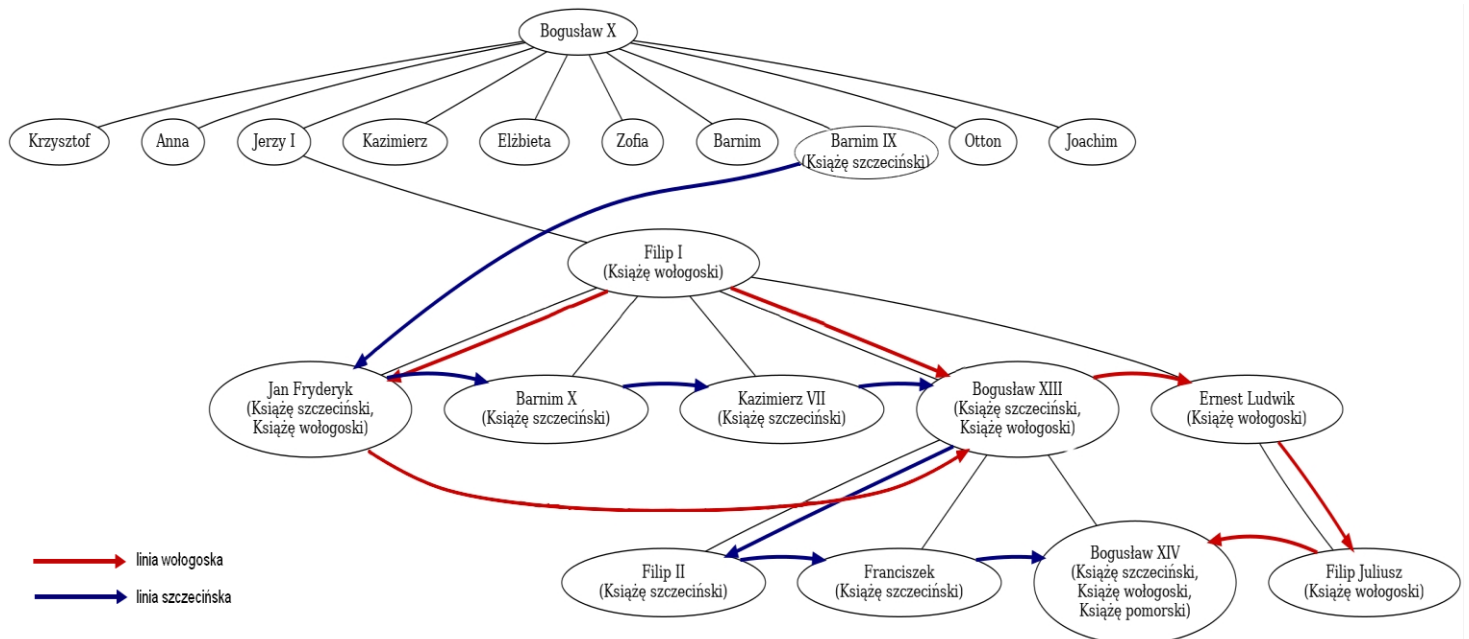
kilka tygodni, był kolejny syn Filipa I – książę Kazimierz VII (tylko w 1603). Po jego rezygnacji kolejne trzy lata to rządy Bogusława XIII, którego następcą w 1606 został Filip II Pobożny. Po jego śmierci w 1618 rządy (na dwa lata) przejął jego brat Franciszek, a następnie ostatni z Gryfitów na książęcym tronie – Bogusław XIV. Za jego rządów Księstwo Pomorskie ponownie zostało zjednoczone (1625), jednak splot niekorzystnych okoliczności – bezpotomna śmierć, wojna trzydziestoletnia i panowanie Szwedów na Pomorzu – sprawił, że Księstwo upadło i w ten sposób po 500 latach zakończył się okres pomorskiej państwowości i istnienia samej dynastii.

Portret Filipa I Pobożnego, Lucas Cranach młodszy, 1541, DP, zbiory Muzeum Narodowego w Szczecinie, źródło: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Filip_I_pomorski.jpg (dostęp 21 III 2026)

Z kolei w Księstwie Wołogoskim po śmierci Filipa I (1560) tron objął jego syn, Jan Fryderyk, który panował wspólnie z bratem Bogusławem XIII do roku 1569, kiedy to przejął Księstwo Szczecińskie. Książę Bogusław XIII formalnie nie objął całego Księstwa Wołogoskiego, a jedynie jego zachodnie połacie. Na tronie w Wołogoszczy zasiadł jego brat Ernest Ludwik, panujący do 1592. Jego następcą został syn, Filip Juliusz, nad którym, ze względu na jego małoletność, opiekę sprawował wuj – Bogusław XIII. Filip Juliusz był ostatnim samodzielnie księciem wołogoskim; po jego śmierci w 1625 roku doszło do ponownego połączenia obu części w rękach jego kuzyna, Bogusława XIV.

Wyżej zarysowane, skomplikowane losy podziałów i dziedziczenia w obu częściach państwa Gryfitów, nakreślają jego losy tylko w ogólnych ramach. Nie wszyscy członkowie rodu bowiem dziedziczyli; musimy też pamiętać o księżnych i księżniczkach, których rola była często znacząca i miała wpływ na politykę dynastyczną i międzynarodową. Dodatkowo jasność sytuacji komplikują podziały wewnętrzne (administracyjne) z wyodrębnionym biskupstwem kamieńskim, lennem lęborsko-bytowskim i innymi obszarami, czasami o półsamodzielnym statusie. Młodszy książęta często otrzymywali takie uposażenie przygotowując się do samodzielnych rządów, mogli też traktować to jako źródło dochodu w przypadku małego prawdopodobieństwa do otrzymania tronu książęcego w Szczecinie lub Wołogoszczy. Poniższy schemat porządkuje tę – być może – skomplikowaną wiedzę:

Linia dynastyczna Gryfitów od Bogusława X Bogusława XIV. Oprac: Radosław Skrycki, Adam Makowski

Linia szczecińska

Barnim IX (XI) 1523–1573 -> Jan Fryderyk 1573–1600 -> Barnim X Młodszy 1600–1603
Kazimierz VII 1603 -> Bogusław XIII 1603–1606 -> Filip II 1606–1618 -> Franciszek 1618 –
1620 -> Bogusław XIV 1620 – 1637

Linia wołogoska:

Filip I 1523–1560 -> Jan Fryderyk i Bogusław XIII 1560–1569 -> Ernest Ludwik 1569–1592
-> Filip Juliusz 1592–1625 -> Bogusław XIV 1625–1637

Portrety ostatnich Gryfitów wokół wielkiego, dziesięciopolewego herbu Księstwa Pomorskiego: Filipa II, Filipa Juliusza, Ulryka, Franciszka oraz Bogusława XIV, „dedykacja” na mapie Pomorza Eilharda Lubinusa, miedzioryt, 1618 (ze zbiorów Biblioteki Głównej Uniwersytetu Szczecińskiego)

Bardzo istotne są też powiązania Gryfitów z innymi domami panującymi i dynastiami w Europie. Na pierwszy plan wysuwają się brandenburscy Hohenzollernowie, ale wśród małżonek i małżonków książąt i księżniczek pomorskich odnotowujemy także rody ze Śląska, dalekiego Palatynatu (Wittelsbachowie), Szlezwiku-Holsztyna, Brunszwiku-Lüneburga, saskich Wettynów oraz książąt meklemburskich. Ostatecznie rozluźniły się wówczas związki z Polską ostatnich Jagiellonów i pierwszych królów elekcyjnych. Tak szerokie kontakty

małżeńskie, sprofilowane na Rzeszę, to nie tylko zawiązywanie sojuszy politycznych, ale także podnoszenie prestiżu dynastii, opartego na związkach rodzinnych.

Bezpotomna śmierć Bogusława XIV nie oznaczała *de facto* kresu rodu. Żyła wciąż siostra księcia – Anna, która poślubiła księcia Ernesta von Croy. Jej jedyny syn, Ernest Bogusław von Croy, był zatem po kądzieli potomkiem Filipa I; można założyć hipotetycznie, że w sprzyjających okolicznościach to on zostałby następcą Bogusława XIV. Niestety, wojna i słabość polityczna ostatniego Gryfity sprawiły, że sprawy potoczyły się w innym kierunku...

Polityka wewnętrzna i międzynarodowa

W osobnym eseju omówione zostały sprawy związane z przełomem religijnym na Pomorzu, który nastąpił po śmierci Bogusława XIV. W tym miejscu należy tylko wspomnieć, że przyjęcie luteranizmu jako religii panującej w Księstwie pobudziło rozwój nauki i sztuki, dzięki czemu od II połowy XVI stulecia możemy mówić o „złotym wieku” kultury pomorskiej. Książęta stali się pierwszymi i najważniejszymi mecenasami, czerpiąc wzorce z Zachodu Europy. Realizacje takie, jak przebudowa zamku książęcego w Szczecinie, rozpoczęta za panowania Jana Fryderyka, budowa *Kunstkammery* Filipa II, zamówienie wielkiej mapy Księstwa u Eilharda Lubinusa to tylko niektóre z inicjatyw budujące splendor panujących.

Atlasowa wersja mapy Eilharda Lubinusa, wydana w Amsterdamie przez Willema Blaeu'a w 1664 (Biblioteka Główna Uniwersytetu Szczecińskiego, Zbiory Specjalne, K. 1100)

Zainteresowaniom i szerokim horyzontom książąt w tym okresie sprzyjały liczne podróże, w tym kawalerskie, które odbywali po niemal całej Europie Zachodniej, a także wizyty na uniwersytetach. Wraz z pobytami w innych krajach rosło ich doświadczenie, kontakty, i... kolekcje, które stały się elementem niezbędnym dla budowania pozycji nowoczesnego i światłego władcy, pozwalające równocześnie przełamać peryferyjność geograficzno-kulturową Pomorza. Okres ten dobrze dokumentuje wystawa stała „Złoty wiek Pomorza” w Muzeum Narodowym w Szczecinie.

Pomnik Heinricha Rubenowa, burmistrza, założyciela i pierwszego rektora Uniwersytetu w Greifswaldzie. W tle budynek rektoratu z połowy XVIII wieku. fot. Adam Makowski, *CC BY-NC 4.0*

Istotnymi instytucjami budowania pomorskiej tożsamości były dwie placówki naukowe i edukacyjne: uniwersytet w Greifswaldzie, założony w 1456 roku oraz Pedagogium Książęce

w Szczecinie (1544). Wokół tego ostatniego toczyły się dyskusje na temat jego charakteru; projektowano je nawet jako uniwersytet, ewentualnie miało zastąpić podupadłą akademię greifswaldzką. Ostatecznie przybrało charakter szkoły „półwyższej”. Na mapę Pomorza po przyjęciu reformacji należy nałożyć całą sieć szkół elementarnych, wiejskich i – przede wszystkim – miejskich. W tych ostatnich, zwanych łacińskimi, musiało uczyć przynajmniej dwóch nauczycieli (na wsiach z reguły był jeden). W 1563 roku liczba szkół miejskich wzrosła do około 30, przy czym uczono tam w kilku klasach i robiła to większa (niż zalecanych minimum dwóch) liczba nauczycieli. Program nauczania był ściśle związany z nową religią. Oprócz szkół łacińskich, „koncesjonowanych”, istniały także tzw. szkoły niemieckie, o niższym statusie, działające czasami bez, a czasami z koncesją władz miejskich.

***

W niemal całym omawianym okresie istniały na Pomorzu dwa ośrodki władzy – dwory w Szczecinie i Wołogoszczy. Stopniowo krystalizowała się struktura podziału władzy i kompetencji poszczególnych urzędów, które skupiały się przede wszystkim wokół panującego, jednak z wyraźnym podziałem na zarząd dworski i państwowy. Najważniejszym urzędem na dworze książęcym, liczącym w obu przypadkach po około 200 osób, był **marszałek**, zajmujący się przede wszystkim organizacją i funkcjonowaniem najbliższego otoczenia księcia. Osobno funkcjonowała kancelaria książęca z **kanclerzem**, w której kompetencjach były sprawy międzynarodowe, wewnętrzne, zarząd dworu, sądownictwo nadworne i fiskalizm.

Centralnym organem sądowniczym był **sąd nadworny**. Przy ograniczeniu możliwości odwołania do sądu kameralnego Rzeszy, stanowił on najwyższy ośrodek prawny w obu księstwach (z wyłączeniem biskupstwa kamińskiego). Do niego wnoszono apelacje od wyroków sądów niższych instancji – miejskich, grodzkich i landwójtowskich. W niektórych wypadkach (dotyczących szlachty i patrycjatu miejskiego) mógł stanowić równocześnie sąd pierwszej instancji.

Najwyższym urzędnikiem skarbowym był **rentmistrz** krajowy. Początkowo podlegały mu dochody zarówno książęce jak i krajowe, natomiast z czasem jego kompetencje zostały ograniczone do kasy „rządowej” oraz prywatnej szkatuły księcia. Mimo tego ograniczenia, sekularyzacja dóbr kościelnych po przyjęciu reformacji wzmocniła dochód państwowy, zatem i rola rentmistrza wzrosła. Sam Kościół na Pomorzu, wraz ze zmianą wyznania, został całkowicie podporządkowany książętom, którzy byli także tytularnymi biskupami kamińskimi. Na jego czele stał **superintendent**, a funkcjonowanie, uposażenie i organizację określały kolejne ordynacje kościelne. Zmiany te doprowadziły nie tylko do wzmocnienia

skarbu i utworzenia Kościoła „państwowego”, ale także nowego podziału terytorialnego – liczba domen wzrosła o 11 (do łącznej liczby 25, do których należy doliczyć kolejnych 6 w księstwie kamińskim).

W okresie tym, a szczególnie jego drugiej połowie, nastąpiło dalsze wzmocnienie roli stanów pomorskich, w tym szczególnie szlachty. Będzie to miało swoje tragiczne skutki w okresie wojny trzydziestoletniej, kiedy to obronność Księstwa w dużej mierze zależała od postawy zwoływanego przez księcia pospolitego ruszenia oraz samoopodatkowywania się szlachty na cele wojenne. Źródłem potęgi politycznej i ekonomicznej tej grupy społecznej był intensywny rozwój gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej, wzmocnionej po sekularyzacji dóbr kościelnych. Wzrost znaczenia szlachty odbywał się kosztem samodzielności miast, szczególnie średnich i małych, na co nakładało się rozluźnienie związków z tracącą wówczas na znaczeniu Hanzą. Względna niezależność zachowały największe z nich, przede wszystkim Stralsund, nieco mniejszą miasta rezydencjonalne – Szczecin i Wołogoszcz. Z reguły interesy miasta na zewnątrz reprezentował sam książę.

***

Stosunkowo długi okres pokoju, bez konfliktów z sąsiadami, pozwolił na skupienie się na sprawach wewnętrznych i ułożeniu stosunków z południowym sąsiadem – Brandenburgią.

Po wojnach, prowadzonych przez Bogusława X jeszcze w poprzednim stuleciu, stosunki z brandenburskimi Hohenzollernami stale się poprawiały. Jeszcze za czasów Bogusława w Pyrzycach podpisano układ pomorsko-brandenburski (1493), w myśl którego Brandenburgia zrzekła się zwierzchności lennej nad Pomorzem, w zamian za co elektorzy otrzymali prawo dziedziczenia w Księstwie w przypadku wymarcia Gryfitów. Warunki zostały powtórzone w Grimnitz (Grzmiącej, 1529), w którym to traktacie (zatwierdzonym przez cesarza) elektorzy otrzymali prawo tytułowania się książętami pomorskimi. Ostatecznie po niemal jednoczesnej śmierci (1571) współpanujących w Brandenburgii elektora Joachima II i margrabiego Jana (rządził tylko w Nowej Marchii), w 1572 roku w Choszcznie doszło do spotkania księcia Jana Fryderyka i elektora Jana Jerzego, a wynikiem było podpisanie kolejnego układu o wzajemnym dziedziczeniu (tzw. układu na przeżycie). Potwierdzał on prawo Hohenzollernów do Pomorza w wypadku wymarcia Gryfitów, zaś ci drudzy mieli prawo do objęcia Nowej Marchii w przypadku wygaśnięcia dynastii Hohenzollernów (do przejęcia marchii elektoralnej wymagana była sankcja cesarza). Kwestia ta stawała jeszcze kilkakrotnie na arenie dyplomatycznej (1598, 1601, 1609, 1620), jednak rozmowy te potwierdzały wcześniej zawarte porozumienia. Stały się one podstawą roszczeń brandenburskich po 1637

roku, kiedy w wyniku bezpotomnej śmierci Bogusława XIV pojawił się problem dalszych losów Księstwa.

Kolejną konsekwencją poprawy wzajemnych stosunków pomorsko-brandenburskich była próba uregulowania żeglugi warciańsko-odrzańskiej, w którym to procesie aktywnie uczestniczyła również Rzeczpospolita. W 1618 roku, w nowomarchijskim Trzebiszewie doszło do podpisania stosownego dokumentu między Brandenburgią a Polską, który ułatwiał handel m.in. zbożem, jednak nie kończył definitywnie walki gospodarczej między Szczecinem a brandenburskim Frankfurtem, który posiadał prawo składu.

Ważnym wydarzeniem dyplomatycznym, które potencjalnie mogło wzmocnić międzynarodową pozycję Pomorza, był zorganizowany w Szczecinie tzw. Kongres Pomorski (1570), na którym dyplomaci państw basenu Morza Bałtyckiego mieli dokonać pacyfikacji po I wojnie północnej. Choć Pomorze miało stać się ważnym podmiotem polityki międzynarodowej i jednocześnie arbitrem, poza zrujnowaniem finansów państwa niewiele dobrego z tego wydarzenia wynikło. Zagadnienie to również zostało omówione w osobnym eseju.

***

Lata między śmiercią Bogusława X a bezpotomną śmiercią Bogusława XIV to okres intensywnych zmian i wyjątkowego rozkwitu kultury Księstwa Pomorskiego. Doszło do licznych reform, w tym przede wszystkim zmiany wyznania, które pociągnęło za sobą wzmocnienie pozycji książąt i niespotykane dotychczas inwestycje w edukację, naukę i sztukę. Należy wspomnieć także o aktywności rodzimych twórców: powstają kroniki Pomorza i Szczecina, z których część ukazuje się drukiem (również z ilustracjami), opracowane zostają dzieje pomorskiego Kościoła, zakładane są pierwsze drukarnie książęce, o coraz większym repertuarze wydawniczym, a środowisko pomorskich uczonych z powodzeniem uprawia poezję kunsztowną. Wiedza o Księstwie trafia do najważniejszych dzieł kosmograficznych, jak *Civitates Orbis Terrarum* Georga Brauna i Fransa Hogenberga czy *Kosmografii* Sebastiana Münstera.

Jednocześnie jednak II połowa XVI stulecia objawiła dużą słabość ekonomiczną Księstwa, które sukcesywnie pogrążało się w długach. Bilans dochodów i wydatków, mimo splendoru budowanego przez dynastię, okazał się na dłuższą metę jedną z przyczyn upadku państwowości. Słabości te z całą mocą objawiły się w okresie panowania księcia Franciszka, a później Bogusława XIV. Pomorzu przyszło zmierzyć się z dwiema największymi potęgami militarnymi ówczesnej Europy – cesarstwem i Szwecją. Lawirowanie dyplomatyczne i próby

zachowania neutralności w zupełnie nowej rzeczywistości politycznej, okazały się nieskuteczne i w konsekwencji doprowadziły do podziału terytorium państwa pomiędzy Szwecję i Brandenburgię.

Więcej:

Agnieszka Borysowska, *Kultura książki w dawnym Szczecinie*, Studia z pogranicza bibliologii i literaturoznawstwa, Szczecin: Książnica Pomorska im. Stanisława Staszica, 2018. (https://zbc.ksiaznica.szczecin.pl/Content/44443/A_Borysowska_Kultura%20ksi%C4%85%C5%BCki_ma%C5%82y.pdf)

Filipa Hainhofera dziennik podróży, zawierający obrazki z Frankonii, Saksonii, Marchii Brandenburskiej i Pomorza w roku 1617, oprac. Radosław Skrycki, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego 2020.

Historia Pomorza, t. II, cz. 1, red. G. Labuda, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie 1976.

Edward Rymar, *Rodowód książąt pomorskich*, t. II, Szczecin: Książnica Pomorska 1995.

Radosław Skrycki